

УДК 342.7:341.231.14

Пайда Ю.Ю. ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

DOI:10.31733/2078-3566-2018-3-16-20

ВИЗНАЧЕННЯ ЮРИДИЧНИХ ЗАСОБІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Здійснено аналіз наукових публікацій вітчизняних та закордонних дослідників, в яких розглянуто різні підходи вивчення такого явища як «юридичні засоби захисту прав людини». Наведено бачення авторів, що досліджували питання захисту прав людини стосовно гарантій їх захисту.

Звернуто увагу на визначення такої юридичної категорії, як правове регулювання. Наведено взаємозв'язок правового регулювання з такою юридичною категорією, як правові засоби, здійснено їх характеристику. Також наведено особливості природи юридичних засобів.

Ключові слова: права людини, права, свободи, гарантії, засоби, юридичні засоби, юридичні засоби захисту прав людини.

Постановка проблеми. Права людини, що гарантовані Конституціями та міжнародними угодами країн, обов'язково мають бути реалізовані. Один із засобів реалізації прав людини полягає у тому, що їх можна захистити у випадку порушення. Реальний захист прав людини належить до найгостріших проблем сьогодення. В останні роки це питання є предметом серйозного наукового аналізу. Розвивати і зміцнювати демократичну державу неможливо без утвердження в суспільній свідомості і соціальній практиці невідчужуваних прав і свобод людини, нормативного закріплення їх гарантій. Держава зобов'язана проявляти активність у забезпеченні прав людини, у створенні матеріальних, організаційних, соціальних, політичних та інших умов для найповнішого використання людиною своїх прав і свобод.

Для забезпечення реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина Конституція і законодавство передбачають можливість здійснення громадянами певних дій, а також утворення системи органів держави, призначенням якої є допомога громадянам у реалізації і захисті їх прав. Можливості здійснення громадянами певних вчинків щодо захисту власних прав і свобод і система органів, які захищають і забезпечують ці права та свободи, утворюють юридичний механізм захисту прав людини [1]. Тому дослідження особливостей юридичних засобів захисту прав людини є нагальною проблематикою сьогодення, оскільки їх вдосконалення і приведення у відповідність до міжнародних стандартів потребує ґрунтовного аналізу означеного питання.

Аналіз досліджень, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Про-

блеми реалізації прав людини досліджувалися у роботах ряду дослідників. Зокрема, слід звернути увагу на праці таких дослідників, як В.Д. Бабкін, М.О. Баймуратов, О.О. Бандура, М.В. Буроменський, Ю.О. Волошин, Є.О. Гіда, О.М. Гончаренко, О.Б. Горова, М.В. Давидова, В.Н. Денисов, А.М. Колодій, О.Л. Копиленко, А.Р. Крусян, Н.Р. Нижник, М.П. Орзіх, В.Ф. Погорілко, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун, О.В. Скрипнюк, І.Д. Сліденко, В.Я. Тацій, Ю.М. Тодика, В.Л. Федоренко, О.Ф. Фрицький, В.М. Шаповал, С.В. Шевчук, Ю.С. Шемшученко та ін. Однак, незважаючи на достатню кількість наукових розробок з прав людини і їх захисту, це питання вдосконалення і модернізації юридичних засобів захисту прав людини потребує подальших ґрунтовних досліджень.

Метою статті є встановлення сучасного стану і перспектив розвитку юридичних засобів захисту прав людини.

Виклад основного матеріалу. Оптимальні правові засоби забезпечення прав людини, їх вироблення та ефективне використання є життєво необхідною умовою розвитку громадянського суспільства і правової держави. Теоретичний і науково-практичний зміст поняття «юридичні засоби забезпечення прав людини» обумовлений виділенням особливого виду правових реалій, які розглядають правові явища крізь призму їх функціонального призначення.

Правове регулювання завжди здійснюється за допомогою особистого «інструментарію», специфічного, властивого тільки йому, покликаного юридично гарантувати досягнення цілей законодавця, що відрізняє його від інших форм правового впливу. За допомогою правового регулювання можна видавати або санкціонувати юридичні норми у рамках певних типів «моделей» впорядкування суспільних відносин. Крім того, правове регулювання — це цілеспрямована діяльність, у процесі якої задовольняються інтереси і потреби особи, вирішуються юридичні конфлікти, колізії, правові спори та ін. Воно має бути спрямоване на конкретні життєві ситуації, що потребують вирішення.

Правове регулювання суспільних відносин пов'язане з реалізацією правових засобів, що створюють певні можливості, гарантовані державою і суспільством, для задоволення інтересів кожного суб'єкта права, незалежно від позитивних чи негативних соціальних тенденцій розвитку суспільства. Існування правових засобів не пов'язане з автономним відділенням їх від інших правових явищ, існування яких взаємопов'язане і взаємообумовлене. Тобто в правовій системі держави усі правові явища розглядаються з точки зору їх функціонального призначення. Якщо це явище претендує на статус правового засобу, головною умовою при цьому треба вважати здатність у рамках правового поля стати інструментом вирішення поставлених завдань.

Природа юридичних засобів виходить із того, що вони виступають явищами правової реальності і призначені для того, щоб допомагати досягти цілей правового регулювання, забезпечивши при цьому реалізацію інтересів і потреб суб'єктів права. У вітчизняній юридичній літературі немає єдності думок стосовно дефініції цього поняття [2; 3]. Тому багатозначність підходів до визначення і розуміння сутності юридичних засобів захисту прав людини примушує нас комплексно дослідити це явище.

10 грудня 1948 Генеральна Асамблея ООН прийняла перший міжнародно-правовий документ, що проголосив основні права і свободи людини – Загальну декларацію прав людини. Вона закріпила підґрунтя світового правопорядку в галузі прав людини і на багато років наперед визначила шляхи формування відповідного національного законодавства багатьох країн світу. Визначені в цих документах основоположні права і свободи людини спрямовані на створення і забезпечення умов для нормальної життєдіяльності [4, с. 26]. Таким чином, варто наголосити, що права і свободи людини та громадянина становлять не якийсь абстрактний зміст правової держави, а вимагають від неї розв'язання цілком конкретних завдань – визнання та забезпечення таких прав, свобод і законних інтересів. А таке забезпечення, у свою чергу, передбачає охорону та захист прав громадян. Крім цього, забезпечення, а, відповідно, і захист прав та свобод людини і громадянина, є не просто окремим завданням правової держави, а її цільовою метою, генеральним напрямом діяльності, який має втілюватись в усіх сферах державного управління, зокрема щодо розширення кола прав і свобод людини і громадянина, вдосконалення змісту й характеру їх гарантій, у тому числі правових гарантій правового захисту [5, с. 118–119], зокрема створення і належного механізму забезпечення і захисту прав людини.

Сучасна доктрина прав людини виходить з того, що процес державно-юридичного забезпечення прав людини включає три напрямки діяльності держави: 1) сприяння реа-

лізації прав людини; 2) охорона прав людини; 3) захист прав людини [6, с. 246; 7 с. 206]. На сьогодні також можна вважати досить поширеним уявлення про правову державу як про таку, в якій юридичними засобами реально забезпечено максимальне здійснення, охорона і захист основних прав людини [6, с. 246]. Слід зауважити, що юридичні гарантії прав і свобод людини в національному праві включають систему засобів та інститутів, спрямованих на створення умов для реалізації прав людини, забезпечення їх всебічної охорони та захисту від порушень [8, с. 64]. З огляду на це досить актуальною є потреба в науковому пізнанні того явища, яке відображається поняттям юридичних засобів захисту права людини, виявлення його істотних ознак і видових проявів.

Вперше інтерпретацію поняття «юридичні засоби» було здійснено на галузевому рівні – в цивільному праві, змістом якої було твердження про те, що правові засоби – юридичні способи вирішення суб'єктами відповідних завдань, досягнення своїх цілей.

За допомогою поняття «юридичні засоби» можливе узагальнення явищ (інструментів, процесів), завдяки яким вирішуються поставлені цілі законодавства. Головне в теорії юридичних засобів – «які соціальні завдання ці правові механізми здатні вирішувати, де та яким чином їх можна використовувати в практичній правовій діяльності, досягнувши соціально вагомих результатів».

Використання даного поняття дозволяє пізнавати функціональний, прикладний аспект правової системи. Як зазначає С. С. Алексєєв, питання юридичних засобів – не стільки питання відокремлення в окремий підрозділ тих чи інших елементів правової дійсності, це питання їх особливого бачення у певному ракурсі – їх функціонального призначення, їх ролі як інструментів оптимального вирішення соціальних завдань. В усіх випадках перед нами фрагменти правової дійсності, що розглядаються з точки зору функціонального призначення, їх ролі як інструментів юридичного впливу [9].

Варто також зауважити, що поняття юридичних засобів захисту прав людини не має одноманітної інтерпретації в сучасній юриспруденції – хоча б тому, що такі ключові для цього поняття терміни, як "захист" і "засіб", тлумачаться різними дослідниками неоднозначно. До того ж у загальнотеоретичній та галузевій літературі з цього питання можна побачити поруч із "засобом" захисту цілу низку інших термінів, що позначають близькі за змістом (а іноді й ті самі) поняття: способи, прийоми, форми, міри захисту тощо [6, с. 246]. Тому перед нами виникає цілком логічне запитання: що ж розуміється під терміном "юридичні засоби захисту"?

Відомо, що дослідження будь-якого явища здійснюється за допомогою певної методології, яка об'єктивно обумовлюється насамперед предметом дослідження. Як зазначалося в літературі, "предмет дослідження" веде «за собою дослідницький метод». Звісно ж, що при дослідженні такого явища, як юридичні засоби захисту (і при розробці відповідної концепції), прийнятними методологічними принципами можуть виступати, по-перше, положення соціально-філософської теорії діяльності, а по-друге, положення філософського і філософсько-правового інструменталізму (як певного відгалуження філософії прагматизму, яке базується, по суті, на правоохоронному підході) [6, с. 246–247].

З позицій соціально-філософської теорії діяльності будь-яка усвідомлювана людська діяльність має свою структуру, до якої входять, зокрема, такі елементи, як потреба (вона детермінує, "штовхає" суб'єкта на певний вид діяльності), мета (ідеальний образ бажаного результату такої діяльності), засіб (тобто те, за допомогою чого здійснюється перетворення дійсності). Специфіка названих структурних елементів діяльності викликати її певні різновиди. Так, діяльність буде вважатися юридичною, якщо її структура складається з власне юридичних елементів: щонайменше із юридичної потреби, юридичної цілі, юридичного засобу.

При відповіді на питання, яке ж явище вважати власне юридичним, виходимо з того, що юридичними є ті явища, які узаконені формально-обов'язковими волевиявленнями держави чи є наслідком таких волевиявлень.

Не буде винятком і подальша видова класифікація самої юридичної діяльності. Так, правозахисна юридична діяльність, основним призначенням і змістом якої є захист прав людини (або інших суб'єктів), містить, очевидно, специфічні групи юридичних потреб (які обумовлюють лише правозахисну, а не іншу юридичну діяльність), юридичних цілей і – що найбільш важливо – юридичних засобів. Саме дана група юридичних засобів і буде називатися юридичними засобами захисту [6, с. 247].

Водночас слід зазначити, що юридичні засоби захисту (як і всі інші види юридичних засобів) можуть використовуватися не тільки в діяльності юрисдикційної (серед

спеціальних ознак якої є офіційність, а її суб'єктом є держава або уповноважений нею суб'єкт), а й у правозахисній позитивній юридично значущій поведінці. Скажімо, у процесі застосування особою необхідної оборони, оперативних санкцій юридичних засобів захисту, безумовно, використовуються, хоча сама така правозахисна діяльність є по її природі неюридичною (хоча і породжує юридичні наслідки). Тому юридичні засоби захисту, включаючи в себе юридичні засоби як державного, так і недержавного, так би мовити, "самостійного", захисту.

Варто зауважити, що під державно-юридичним захистом прав людини ми розуміємо правозастосовчу юрисдикційну діяльність компетентних органів, спрямовану або на примусове здійснення юридичного обов'язку, необхідного для реалізації права людини, або на відновлення такого права, або на попередження або припинення його порушення. Запропонована інтерпретація цього базового поняття, безумовно, призводить як до тлумачення похідних від нього понять про структурні елементи даної діяльності, так і до їх видової класифікації. Скажімо, юридичною необхідністю, яка тягне до юридичної правозахисної діяльності, можуть виступати потреба в правосудді; потреба у формальному визначенні прав і обов'язків суб'єкта в разі виникнення ситуації спору (ситуації правової невизначеності), потреба в застосуванні такої юридичної (а не будь-якої іншої) процедури, в результаті якої порушене право суб'єкта адекватно відновлюється або ліквідується загроза порушення права [6, с. 248], чим гарантується саме його дотримання.

Юридичною метою такої діяльності (ідеальним образом бажаного результату) можна вважати, власне, стан визначеності прав суб'єкта в зазначених ситуаціях, їх захищеності в результаті використання таких процедур. Говорячи більш конкретно, мета такої діяльності зводиться до ідеальних результатів ліквідації наслідків порушення права суб'єкта або до недопущення цього порушення, об'єктивується в певному юридичному акті (документальному або діяльнісному) [6, с. 248].

Висновки. Отже, підбиваючи підсумок дослідження, ми можемо зазначити, що юридичними засобами захисту прав людини є саме чітко визначені на державному і наддержавному рівні юридичні засоби, безпосереднє застосування яких допомагає особі повною мірою здійснити захист своїх порушених прав у правозахисній діяльності. Окрім того, ці юридичні засоби захисту прав людини мають забезпечуватися на державному рівні і у будь-якому разі не підлягати сумніву і виконуватися усіма членами суспільства. Таким чином, юридичні засоби захисту прав людини є тими необхідними складовими, що забезпечують розвиток держави і суспільства.

Бібліографічні посилання

1. Вітюк О. Система захисту прав людини. URL: http://desn.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2254%3A2012-10-05-10-16-34&catid=353%3A2012-03-22-14-34-14&Itemid=3172&lang=ua
2. Авдюгін Р. Г. Забезпечення прав людини в Україні: міжнародні та національні засоби забезпечення. *Права людини*. URL: <http://vuzlib.com/content/view/1371/91/>
3. Марченко М. Н. Проблемы теории государства и права: учебник. Москва: Норма-Инфра, 2001. 528 с.
4. Білозоров Є. В. Правові гарантії захисту прав і свобод людини в Україні: реалії та проблеми. *Адвокат*. 2009. № 8 (107). С. 26–30.
5. Соколенко О. Л. Захист прав громадян як основна функція правової держави. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 118–121.
6. Права людини: соціально-антропологічний вимір: колект. монографія / ред. П. М. Рабінович. Львів: Світ, 2006. Серія І. Дослідження та реферати. Вип. 13. 432 с.
7. Скакун О. Ф. Теория государства и права: учебник. Харьков: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. 704 с.
8. Богачова Л. Л. Юридичні гарантії прав і свобод людини і громадянина в європейському та національному праві. *Державне будівництво та місцеве самоврядування: зб. наук. пр. / НДІ держ. будівництва та місц. самоврядування Нац. акад. прав. наук України*. Харків: Право, 2011. Вип. 22. С. 56–70.
9. Авдюгін Р. Правові засоби як гарантії забезпечення прав людини. *Юридичний вісник*. URL: <http://www.pravnuk.info/2013-12-27-15-15-31/885-pravovi-zasobi-yak-garanti%D1%97-zabezpechennya-prav-lyudini.html>

Надійшла до редакції 29.07.2018

SUMMARY

Payda Yu.Yu. Definition legal remedies for human rights. The analysis of scientific publications of domestic and foreign researchers, which concern different approaches to the study of such a phenomenon as "legal remedies for human rights", is carried out. The scientists' views on the protection

of human rights in relation to guarantees of human rights protection are presented.

The author pays attention to the definition of such a legal category as legal regulation. The relationship of legal regulation and such a legal category as legal means is mentioned, and their description is made. The peculiarities of the nature of legal means are also revealed.

The author focuses on the fact that rights and freedoms of man and citizen are not any abstract content of the law-governed state, but they require the solution of specific tasks – recognition and promotion of such rights, freedoms and legitimate interests. Such promotion involves safeguarding and protection of the rights of citizens, which provide for the establishment of proper mechanism for promotion and protection of human rights.

The approaches of researchers to the process of state-legal promotion of human rights are considered and the main directions of the state activity in the specified sphere are outlined. The main purpose of legal means is determined.

Attention is paid to the basic methods, methodological principles, by means of which such a phenomenon as legal remedies for human rights is investigated. Legal activity is considered from the standpoint of socio-philosophical theory.

A classification of legal activity by types was conducted. The main types of legal activity include remedial activity, law enforcement activity. These types of legal activity are described. The place of legal remedies in these types of legal activity is determined. The purpose of such activity is indicated.

Describing the state of the scientific elaboration of the problem, the author ascertains that legal means of protecting human rights are legal remedies defined at the national and supranational level, the direct application of which helps a person to protect completely his/her infringed rights in the remedial activity. In addition, these legal remedies for human rights should be fully ensured at the national level and in any case should not be questioned and should be enforced by all members of society. Thus, legal remedies for human rights are the necessary components that ensure the development of the state and society.

Keywords: *human rights, rights, freedoms, guarantees, means, legal means, legal remedies for human rights.*